

УДК 330.56

Філяк М.С.

*кандидат економічних наук, докторант
Львівського університету бізнесу і права*

ДЕЯКІ ПОКАЗНИКИ ЩОДО ВИЖИВАННЯ У РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ТА СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ

Стаття представляє серію дискурсів, кожен з яких закінчується описом цільового показника щодо виживання, який автор пропонує використовувати в програмно-орієнтованому підході до управління розвитком поселень і територій. Визначено основні показники з групи виживання поселення, що включають: індикатор викликів, індикатор-маркер виживання інфраструктури, індикатор ризику втрат, а також індикатор циклу. Автор припускає існування двох різних моделей розвитку в залежності від типу поселення (міське чи сільське), а також уточнює понятійний апарат стійкості розвитку.

Ключові слова: індикатор викликів, індикатор виживання інфраструктури, індикатор ризику втрат, індикатор циклу, сталість.

Філяк М.С. НЕКОТОРЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ВЫЖИВАЕМОСТИ В РАЗВИТИИ ГОРОДСКИХ И СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ

Статья представляет серию дискурсов, каждый из которых заканчивается описанием целевого показателя выживаемости, который автор предлагает использовать в программно-ориентированном подходе к управлению развитием поселений и территорий. Определены основные показатели группы выживаемости поселения, включающие: индикатор вызовов, индикатор-маркер выживаемости инфраструктуры, индикатор риска утрат, а также индикатор цикла. Автор предполагает существование двух различных моделей развития в зависимости от типа поселения (городское или сельское), а также уточняет понятийный аппарат устойчивости развития.

Ключевые слова: индикатор вызовов, индикатор выживаемости инфраструктуры, индикатор риска утрат, индикатор цикла, устойчивость.

Filiak M.S. SOME SURVIVAL-RELATED INDICATORS IN THE DEVELOPMENT OF URBAN AND RURAL SETTLEMENTS

The article presents a series of discourses, each ending with a description of the survival indicator, which the author suggests using in a program-oriented approach to managing the development of settlements and territories. The main indicators of the "survival" group of the settlement are defined, which include: a challenge indicator, an infrastructure survival indicator, a loss risk indicator, and a cycle indicator. The author assumes the existence of two different development models depending on the type of settlement (urban or rural), and clarifies the conceptual apparatus of sustainability of development.

Keywords: challenge indicator, infrastructure survival indicator, loss risk indicator, cycle indicator, sustainability.

Постановка проблеми. Програмно-орієнтований підхід в управлінні розвитком поселень використовує методичний каркас, запозичений з орієнтованого на результат менеджменту [1]. У ньому є програмно-цільова структура, ієрархія результатів, теорія змін, документ впровадження, а також система моніторингу і оцінки. Оскільки більшості зазначених частин у структурі економіки присвячено багато робіт [2-4], ми заострюємо увагу саме на системі моніторингу і оцінки в рамках описуваного підходу. Це обумовлено рідкістю розробки, а також, особливо, - застосування на практиці саме систем впровадження будь-яких програмно-орієнтованих підходів в нашій країні, у рамках яких система моніторингу і оцінки є найбільш істотною частиною після власне системи управління впровадженням.

Мета статті: В статті передбачається, шляхом коротких дискурсів, звернути увагу на окремі аспекти життя і розвитку міст, на підставі яких вивести описові характеристики ключових показників з групи «виживання» в майбутній системі оцінки. Таким чином, ми рухаємося від протилежного і збираємо модель з очевидних, практично - орієнтованих, дрібних складових частин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо в цьому контексті різницю у виживанні у сільських і міських поселень. Припустимо, в якомусь історичному періоді, у нас на території сформувалися класичні молоді, але економічно активні князівства з вождями на чолі. Вони якимось чином ведуть господарювання, влаштовують економіку виробництва і обміну, налагодили просту експортно-імпорتنу економіку. Населення князівств, виходячи з припущення про високий рівень смертності і низький рівень життя тих часів, не росте високими темпами,

а, в кращому випадку, зберігає стабільність характеристик соціальних шарів. У князівствах час від часу відбуваються династичні шлюби з дітьми сусідніх княжих родів, в результаті яких землі трохи змінюють конфігурацію, але сільськогосподарські наділи і юрисдикція міст суттєво не змінюються. Змінюється просто шлях перерозподілу податку або данини, тобто прибутку для князів: куди і в якій кількості розподіляються блага. При цьому, в суспільстві князівства ми бачимо виразні обмеження за рівнем освіти: декілька класів школи в кращому випадку, з певною спеціалізацією за основними функціональними соціальними кастами (військова, торговельна, духовна, сільськогосподарська). І ось, таким чином вони як сусіди гірше або краще уживаються, і ніхто не хоче особливих змін. Можливо, для взаємодії вони оберуть нейтральне річкове місто як місце для переговорів і обміну товаром, а згодом це місто може розвинутися як окремий торгово-арбітражний майданчик. Що ж може мотивувати ці малі князівства об'єднатися в одну централізовану державу, які ми бачимо зараз? І навіщо це взагалі могло знадобитися князівствам. які рівномірно розвиваються¹? Об'єднатися і добровільно віддати частину своєї влади можна в разі, якщо самому щось робити не хочеться, немає умінь або часу, або з дипломатичної позиції не вигідно. Це, наприклад, можливо, якщо групою князівств наймається зовнішнє військово управління (військовий диктатор), який зможе радикально і силовим шляхом вирішити питання з сусідньою, великою і більш цен-

¹ Подібна система князівств існувала у Європі аж до 1870-х рр та їхнє об'єднання настало тільки під впливом якихось зовнішніх факторів. Цей період відомий нам частково як епоха «Національних держав».

тралізованою державою, – тобто з таким державним утворенням, з яким в звичайних умовах у цих князівств непогано йде торгівля, а в незвичайних обставинах не хочеться самостійно псувати довгострокові відносини. Далі, військовий диктатор може після тривалої і не закінченої війни з таким сусідом оголосити себе єдиним лідером і захопити владу в цих князівствах, об'єднавши їх під своїм командуванням вже в мирний час, а потім силовим методом утримувати владу, в першу чергу репресувавши і знищивши всіх незгодних представників ключових князівських родів². Разом з тим, відомі нам імперії не починалися з маленьких незалежних князівств, але, натомість, або вирости на плечах попередніх централізованих великих держав, або проходили з одного регіону агресивну політику і захопили більшість менш конкурентних сусідів. *Ніяким чином, в звичайних ситуаціях і в стані миру, така держава не утворюється з кількох рівних по силі сусідніх князівств.* Таким чином, у формуванні централізованих держав ключову роль відігравала зовнішня загроза або диктаторський переворот, захоплення влади, а також агресія. При цьому ж, в ряді випадків, такі диктатори дещо обмежували права і привілеї вільних міст, а також розміщували в містах та біля них свої військові гарнізони, збільшуючи, крім того, кількість збройних сил загалом. Нерідко також після цього в такі міста приходила нова, централізована політика розвитку економіки. Таким чином, великою перевагою існування такої централізованої держави стали більш швидкий прогрес науки, промисловості і системи державного обігу, хоча малим князівствам це все ані стратегічно, ані довгостроково не потрібно та не вигідно. З цього ми можемо зробити висновок: *вільні міста, що становлять основу незалежних князівств, рано чи пізно захоплювалися централізованими імперіями або зовнішніми диктатурами, які бачать їх як майданчики для свого розвитку.* Таким чином вільне місто – це правда лише до тієї міри, поки територія державного утворення, на якій вони живуть, не представляє собою чинсь ціль³. Врахуйте, що в разі централізації влади місто може ще знайти своє нове місце у новій державі, тоді як село в більшості випадків повністю втрачає незалежність. Разом з тим, розвиток суспільства через місто залежить і від того, *наскільки добре місто пристосоване і може розгорнути потужності для прогресу при переході на наступний рівень розвитку в разі, наприклад, централізації.* Тому для розвитку поселення варто враховувати те, перед якими раповими викликами вони можуть встати найближчим часом і чи готові вони практично і адекватно відреагувати на них (тут може бути використаний аналіз викликів). Цей *Індикатор Викликів* також має тісний зв'язок з наступним маркером «виживання інфраструктури», про який дискурс наводиться нижче.

Виживання інфраструктури. Припустимо, ваш пра-прадід був успішним на початку 20-го століття

і отримав можливість побудувати приватний будинок в невеликому промисловому містечку, в якому він вирішив прожити своє життя і створити сім'ю. Це стало можливим тільки тому, що на переламі соціальної системи він – ініціативна та працелюбна людина – отримав унікальну можливість: вкласти свої невеликі, але збережені кошти, у будівництво будинку на такій землі, яку він не зміг би купити в іншому випадку, крім як отримати при щасливих обставинах. І у цього будинку було довге життя, і його наступні власники все ж могли скористатися тим, що те промислове містечко було джерелом додатної вартості і тому будинок завжди був в ціні і в нього варто було вкладати. Тому майже всі власники цього будинку, ми припускаємо, стали, в результаті, досить шанованими людьми в тому містечку, зокрема, тому, що могли «по цеглинці» примножувати багатство і далі інвестувати в ті хороші інвестиції, що були створені їх поколіннями. Для них будинок представляв собою цінний актив і вміст хоч невеликого, але все ж капіталу, накопиченого п'ятьма поколіннями і пронесеного через дві світові війни. Однак, вони не врахували, хоч і були доволі розумні, такого глобального фактору як розвал економіки тієї великої країни, в якій їх вже досить старий, але міцний будинок був хоч невеликим, але капіталом. Разом з країною за 5-7 років було знищено господарство того промислового містечка, яке до того вже понад століття забезпечувало роботою і доданою вартістю як корінних жителів, так і тисячі сезонних робітників. І ось, нащадки того прадіда опиняються перед ситуацією: незважаючи на те, що вони сподівалися (в душі фізіократів минулого, [5]), що, інвестувавши в свій будинок і постійно оновлюючи його, вони отримають в результаті гідну ціну за цю інвестицію поколінь, але, в результаті, ціни на нерухомість в тому маленькому містечку, а тепер в зубожілому селищі без роботи і без сілради, впали в кілька разів і склали зараз всього лише ціну старого автомобіля, аж ніяк не еквівалентну ціні подібної нерухомості в промисловому центрі. Адже такий самий будинок за якихось 20 км в сусідньому невеликому місті, де працюють підприємства, і зараз вартує в 4 рази більше. Так сталося, бо містечко «випало» із сучасної економіки, а частка соціального капіталу одне покоління до того впала нижче прийнятному мінімуму.

Як захиститися від цього середнім інвесторам – міцним господарям і працелюбним «міщанам», жителям таких міст? Можливим виходом бачиться інвестування *лише в такі майданчики, які здатні з більшою ймовірністю протистояти колапсам економіки.* Ті, досить досвідчені нащадки описуваного нами прадіда вирішували, що вірним способом пережити колапс середнього гатунку буде інвестиція в розчин і цеглу, які, вони були впевнені, мають свою реальну вартість. Однак, як виявилось, навіть матеріальний об'єкт може бути сильно недооціненим в реальній економіці. Однак, вкладення в цеглу виправдовує себе у разі, *якщо поселення «майданчик», на якій це будується, може забезпечити високий рівень виживання при колапсі.* Таким видом поселення є *диверсифіковане, міцне і в той же час динамічне місто.* Його перевага в порівнянні селом, багатим лише родючою землею, полягає в тому, що село в разі колапсу може лише прогнати, але не збагатити масу «середніх» інвесторів, тоді як багатогалузеве місто зазнає депресію в ціні нерухомості, але, як здається, не настільки сильно⁴, і такі інвестори не втратять так катастрофічно багато при різких змінах. У будь-якому випадку, для управ-

² Це, однак, виглядає як дещо не реальний сценарій принаймні для відомої нам, видимої історії європейської частини Євразії, де князівства існували масово ще у третій чверті 19-го століття.

³ До речі, існує виграшна стратегія інвестування в ріст малого перспективного бізнесу особливою якої є уміння продати його на піку вартості, але ще перед тим, як показники його ринкової ніші стануть занадто видимими, що, не виключено, привабить увагу великих гравців до цієї ніші.

⁴ Однак, успіх цієї стратегії стосується лише диверсифікованих міст. Досвід США підтверджує, як економіка та загальна вартість активів деяких міст «моноекономіки» може обвалитися подібно до котувань віртуальних цінних паперів на біржі, навіть не дивлячись на те, що нерухомість представляє собою, як мінімум, реальну собівартість матеріальних активів, з яких вона створена.

ління розвитком поселенню пропонується *Індикатор-маркер Вживання Інфраструктури*. Він, серед іншого, повинен оцінювати якість управління поселенням. Це комплексний показник, який, будучи стратегічним маркером, вказує на «інвестиційну привабливість» цього міста для ініціативних людей продуктивного віку з перспективними показниками соціального капіталу. Він потрібен також в силу існуючого спостереження про те, що «невидима рука ринку» періодично намагається «зняти вершки», в т.ч. шляхом колапсу цілих країн, із «злегка збагаченого населення»⁵. Проілюструємо це нижче.

Уявіть собі, що ваші дідусь і бабуся приїхали у велике місто з маленьких містечок, що були тоді центрами невеликих районів, в 1950-і, через 5-7 років після закінчення Другої світової війни. У той період в цьому регіоні було вже відносно спокійно, а їх мотиваціями, серед іншого, було те, що саме в цьому великому місті зараз потрібні були фахівці і навчання було безкоштовним. Вступити до ВНЗ вони могли тоді значно легше, бо країна була зацікавлена у власних фахівцях, оскільки активно відкривала свої підприємства і запрошувала на роботу. Вони отримали унікальну для їхнього покоління можливість жваво стрибнути через сходинок «соціального ліфта». Однак, вони майже всю свою молодість прожили в маленькій квартирі барачного типу, яке держава виділила їм тому, що звідти виселилися минулі мешканці, бо той барак не дотягував до соціального житла навіть і за тими, післявоєнними, мірками. У тому бараці, вони отримали дуже маленьку площу, бо країна, навіть будучи зацікавленою в молодих фахівцях, дуже мало будувала в той час житла для них, і насправді почала це робити лише тоді, коли тиск з боку соціальної сфери, в 1960-ті, став майже нестерпним. Наступне, друге покоління - діти цих повоєнних «першопрохідців» - також прожили більшість свого життя в обмеженій житловій площі, але вже наступне, третє покоління могло б отримати всі ті блага, які були напрацьовані попередніми двома⁶. Однак, ні: розвалилася та країна, в якій вони навчалися і працювали, і друге покоління швидко збідніло, хоча також, частково, переорієнтувалося на нові, комерційні «рейки», а покоління «першопрохідців» продали більшість власності, напрацьованої ними на момент колапсу, але вже їм особисто не потрібної. Та велика країна за понад 50 років мирного життя так і не дозволила їм, а також їхнім дітям стати забезпеченими людьми. Вони майже «дотягли» до цього стану, але цойно тоді, коли вони хотіли спокійно пожинати результати своєї праці, система перформувалася шляхом колапсу і «зняла вершки» з них - людей, які лиш трохи розбагатіли.

І ось зараз, в нашій країні проходить свій пік житлове будівництво. Це третє покоління, яке виросло на руїнах 1990-х, багато працює, але у них також є, або скоро буде своє, зароблене ними ж, житло.

⁵ Цьому феноменові присвячені в т.ч. теорії економічних циклів.

⁶ Чи пам'ятаєте ви стійке переконання пенсіонерів у 1980-ті про те, що онуки будуть жити, нарешті, краще, ніж самі ці пенсіонери та їхні діти?

⁷ Згадайте близько 20 років відносної стабільності правління королеви Вікторії у Великобританії, - епоху, яка в цій країні вважалася часом процвітання й миру - в цілому рідкісним явищем.

⁸ Як, наприклад, після Другої світової війни в окремих містах були втрачені архіви та описи майна, а також багато мирних побутових технологій. В цьому випадку місто, як правило, заселяється новими людьми і його нове керівництво починає все господарювання майже «з чистого листа».

Чомусь за часів молодості, як і їхні бабусі з дідусями, вони повинні були починати з досить «низького старту», хоча і не з таких низів, як післявоєнні «першопрохідці». Дивлячись на ці покоління, ми розуміємо, що домогосподарства напрацьовують за 2-3 покоління достатню кількість благ таким чином, що, за відсутності колапсів, покоління онуків і м.б. правнуків можуть жити забезпечено.

Очевидно, при колапсі системи зникли з суспільного поля зору створені величезною кількістю людей матеріальні блага: величезна кількість продукції переробки корисних копалин, в т.ч. цінних металів; величезна кількість інфраструктури, величезна кількість техніки; а також сила банківської системи і її резерви в дорожочітних металах. Звичайно, віртуальна валюта може бути легко знецінена, але матеріальні результати економічної діяльності, як ми припускали, все ж повинні мати досить ригідну вартість, що спирається, як мінімум, на вартість вкладених в них мінеральних ресурсів. Однак, виявилось, що при колапсі системи вони легко знецінюються в рази нижче своєї реальної вартості. Оскільки, як видно, системи господарювання колапсують періодично, то і місто проходить через ці цикли. **Тому в числі показників «опірності колапсу» варто виділити Індикатор Ризику Втрат при повній відмові важливих систем.** Інакше кажучи, наскільки багато чого буде втрачено містом і його жителями, якщо перестане існувати національна енергетична компанія? Найбільший банк? Провідна страхова компанія? У разі переформатування економічної галузі? До цього «ризикового» показника обов'язково додати рекомендовані стратегії нейтралізації ризиків.

Відійдемо в прикладі з післявоєнними «першопрохідцями» хронологічно трохи далі: в епоху, коли їхні батьки були молоді. Адже тоді також існувало життя, і люди також готувалися накопичити додаткові блага і, можливо, навіть передати якусь частину з них дітям. Однак у нашому геополітичному регіоні колективізація, громадянська війна і соціально-економічний катаклізм у вигляді другої світової війни спільними зусиллями, в кілька етапів, перетворили на прах мрії та прагнення тих «дореволюційних» людей, які опинилися у майже повністю «розбитого корита». Чи можемо ми припустити, що наше суспільство розвивається за моделлю, в якій воно не може мирно і спокійно прожити більше, ніж 2 покоління, і навіть це вважається великим досягненням?⁷ Якщо відійти в історію ще далі, то ми, швидше за все, знайдемо приклади, що підтверджують цю гіпотезу, тому що періоди 10-15 річного спокою в XIX-XX ст. вважалися великим благом в суспільстві. Для міст як опорної мережі території тут важливо користуватися *показником, який відслідковує стадію циклу мирного життя і прогнозує супроводжувальні процеси, виходячи з досвіду реалізації подібного циклу в минулому.* До цього **Індикатора Циклу** в кожній градації кожного вимірника необхідний набір поведінкових стратегій.

Висновки. Цей дискурс привів нас до трьох важливих висновків або ж, думається, до досить надійних елементів робочої гіпотези. По-перше, роль міст на території - це майданчик для розвитку даного технологічного укладу, або ж переходу до нового. На етапі переходу до нового укладу місто також виконує важливу функцію консервації знань і досвіду минулого укладу, *що має описуватися 1 або 2 згаданими вище показниками.*

По-друге, в різних циклічних, більших чи менших потреясіннях, вдале та вміле місто збереже міні-

мально необхідний набір ресурсів для швидкого розгортання мирного життя і розвитку, а невдале (в т.ч. погано підготовлене) місто втратить більшість ресурсів і знань, в т.ч. зафіксованих на фізичних носіях.⁸ Тоді як удале місто може і після катаклізму продовжувати залишатися частково самостійним вузловим пунктом розвитку, то невдале місто збереже лише малу частину інфраструктури, що дозволить переформатувати його і розпоряджатися ним на розсуд нових господарів. *Цей процес також описується 1-2 комплексними показниками-індексами, забезпеченими керівними примітками.*

По-третє, наведені дискурси вказують на те, що характер «розвитку» міста і села розрізняються. Місто як диверсифікована майданчик прагне розвиватися «стійко», тобто (англ.) «sustainably», що в буквальному перекладі і в розширеному розумінні означає: «так, щоб зберегти і підтримати існування своїх основних, життєво важливих систем». Це розвиток відрізняється від «збалансованого» або «врівноваженого», який більш підходить для сільської місцевості. Місто пригнічує в своєму розвитку природу і соціум, створюючи висококонкурентне середовище з метою досягнення економічних, і як побічний продукт - військово-політичних результатів. Воно націлене на отримання максимуму з тих ресурсів, які можуть якось існувати і без особливого втручання, і надає допомогу лише на ті напрями, які є важливими з позиції продуктивності факторів виробництва (в т.ч. людських ресурсів). Для села ж поняття «врівноважений розвиток» є більш доречним: оскільки земля - єдиний основний «хліб» сільської місцевості, то зрозумілим є бажання зберегти цей ресурс від виснаження, і, звідси, прагнення до турботи про природу. Оскільки економіка ніколи не була в пріоритеті розвитку села, на неї дивляться лише як на компонент, що забезпечує відносний добробут. Головним ресурсом села є людина, на благополуччя і комфорт якої і направлений, в

гуманних суспільствах, «збалансований» розвиток сільської місцевості. Тому, ми приходимо до висновку про існування двох різних систем розвитку «в чистому вигляді» (без урахування економічних кластерів «місто-село») в залежності від типу населеного пункту, і відповідно маркери і «формати» такого розвитку будуть відрізнятися.

Нарешті, слід зазначити, що роль міста в минулому, доступному нам для огляду, часто була не в тому, щоб створити максимальний комфорт всім, хто живе на його території, а скоріше полягала в тому, щоб вищі важелі та інструменти формування макро-процесів в економіці і суспільстві успішно працювали. Міста як «рушійний кулак» допомагають в процесах розвитку макроекономіки набагато більше, аніж села, які відіграють часто додаткову роль системи постачання, з'єднаної з містами. Тут ми можемо підсумувати зверненням до питання збалансованості цих взаємин міста і села, що становить суть додаткового дискурсу про риси роботи кластерів місто-село на території.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Results-based management handbook. Harmonizing RBM concepts and approaches for improved development results at country level. UNDG, Autumn 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://undg.org/wp-content/uploads/2016/10/UNDG-RBM-Handbook-2012.pdf>
2. Чтения о политической экономии и финансах / Капустин М. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1879. – 384 с.
3. Курс политической экономии / Вреден Э. – 2-е изд., перераб. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1880. – 612 с.
4. Главные течения в современной политической экономии: Историко-критическое исследование: Перевод с 4-го немецкого издания / Мейер М., д-р. – С.-Пб.: Типо-лит. А.Е. Ландау, 1891. – 391 с.
5. Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях: Опыт критико-экономического исследования / Зибер Н.И. – 3-е изд. – С.-Пб.: Т-во И.Д. Сытина. Отд. Н.А. Рубакина, 1897. – 548 с.